

Tussen ratio en gevoel

Passiemanie in de polder

Toen de wereld enkele eeuwen jonger was, gold passieloos door het leven gaan als hoogste beschavingsideaal. Tegenwoordig is het een diskwalificatie: geen passie, geen leven. Hoe komen we toch aan al die passie? En hoe overleef je het?

Door Renée Simons

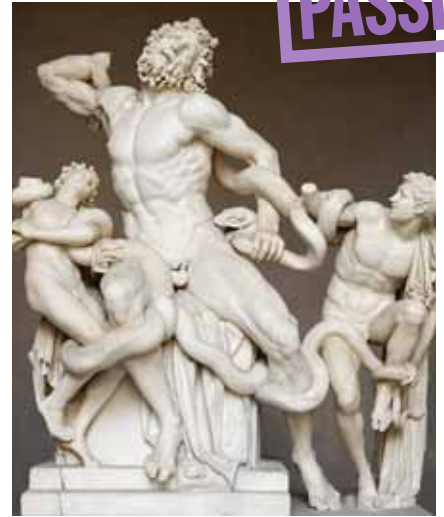
Passie is in. Wie passieloos door het leven gaat, doet niet mee. Je moet passie hebben voor je werk. Je hebt geen hobby maar een passie. Je sport is je passie. En vergeet vooral niet meer passie in je relatie brengen, anders dooft de vonk. Tijd voor een romantisch gebaar: je stuurt je geliefde een passiebloem.

En slaat meteen de plank mis. De passie van de passiebloem verwijst naar de eerste en oudste betekenis van het woord: het lijden van Christus in de week voor zijn sterven. Het komt van het Latijnse *pati*, dragen, lijden, ondergaan en kwam in de twaalfde eeuw het Midden-Nederlands binnen. De naamgeving van de bloem berust op de bijzondere vorm van de bloemkroon waarin men een aantal lijdensattributen van Christus meende te zien, zoals de doornenkroon en de kruisnagels. Deze lijdenswerktuigen werden ook *Arma Christi* genoemd, wapens waarmee Christus streed voor de verlossing van de met erfzonde besmette mens. De tweede betekenis - die pas sinds de Renaissance wordt gebruikt - betekent onstuimige drang van het gemoed,

heftige aandoening, hartstocht. Dit is de passie die huizenhoog scoort in LinkedIn-profielen, personeelsvacatures (Ben jij die boekhouder met een passie voor cijfers?), contactadvertenties, reclameboodschappen en hobby-sites (kantklossen is méér dan passie).

Passie was niet altijd zo populair. In filosofie en religie werd passie geassocieerd met door primitieve instincten aangedreven emoties die de basis vormen voor de doodzonden en leiden tot chaos, ontsporing, verslaving en waanzin. Het werd gezien als gebrek aan beheersing en discipline, en daarom meestal tegenover de rede gesteld. Rede, ratio is nodig om passies onder controle te houden. De strijd tussen rede en gevoel komt in elke periode van het menselijk bestaan voor. Uit de botsing tussen vrijheid en begrenzing ontstaat een spanningsveld waarbinnen de kunst gedijt. Het publiek werd met behulp van kunstwerken en geschriften gemaand verstand boven gevoel te kiezen. Leverde dat een zo passieloos mogelijke kunst op? Integendeel, want die boeit niet. En dat wist men al in de oudheid. Aristoteles met zijn *Leer van de welsprekendheid* (Retorica) wist dat een publiek niet alleen overtuigd kan worden met redelijke argumenten (logos), maar dat er ook op de sentimenten (pathos) gespeeld moest worden. Tot zijn spijt. Ook zijn leermeester Plato moest niks hebben van al die verbale trucjes en stijlbloemen (holle retoriek). Toch vond hij wel dat je als filosoof of kunstenaar een extreme passie (mania) moest bezitten om iets groots tot stand te brengen. De mythe van de almacht der goden en de machteloosheid van de mens werd op gepassioneerde wijze verwoord en uitgebeeld.

Laocoön. Marmer 20-40 voor Christus, Vaticaanse Musea, Vaticaanstad

Laocoön en zijn zoons werden gewurgd door slangen, gestuurd door Poseidon. Deze beeldengroep is een van de vroegste uitbeeldingen van menselijk lijden, en had een enorme impact op de toeschouwer.

's Levens felheid

In het eerste hoofdstuk van zijn wereldberoemde boek *Herfsttij der middeleeuwen*, beschrijft de historicus Johan Huizinga de bonte, hartstochtelijke levensvormen van de laatmiddeleeuwse maatschappij. 's Levens felheid, noemde hij het vaak irrationele en emotionele gedrag van de middeleeuwen. Passie in geloofsbeleving werd in gang gezet door Franciscus van Assisi door de twee betekenissen van het woord passie, lijden én hartstocht, bij elkaar te brengen. Hij leefde zich zo in het lijden van Christus in (compassie) dat diens kruiswonden op handen en voeten van de vrome Franciscus als stigmata verschenen.

De maestro di San Francesco, crucifix, detail, Arezzo

Deze persoonlijke, gepassioneerde geloofsbeleving vond grote navolging, zowel in de middeleeuwen als daarna. Tot in detail werd de lijdensweg van Christus uitgebeeld in Passiespelen, boetpreken, afbeeldingen. Hoe gruwelijker de martelingen, hoe heftiger het gemoed werd beroerd.

In de late middeleeuwen ontstond het zogenaamde 'Andachtsbild' zoals Christus op de koude steen, of Man van smarten; afbeeldingen als samenvatting van het lijdensverhaal waarbij men zich in rouw kon dompelen en mediteren over de futiliteit van het aardse bestaan.

Geertgen tot Sint Jans, Christus als Man van Smarten, 1480-1490, Museum Catharijnenconvent, Utrecht

Hartstochtelijke gevoelens waren geaccepteerd binnen het christelijk geloof mits gericht op wereldverzaking en soberheid. De extatische passie van mystici was immers een gevolg van rigide ascese. Door jezelf aardse geneugten te ontzeggen, word je ontvankelijk voor het hogere. De zeventiende-eeuwse beeldhouwer Bernini beeldde de heilige Theresa van Avila af terwijl ze in extase raakt omdat haar hart wordt doorboord met Goddelijke Liefde.

Gian Lorenzo Bernini, De Extase van St. Theresa, 1645-52, marmer, Coranarokapel, Sta. Maria della Vittoria, Rome

Romeo en Julia

Passions slaves

Anders was het in de wereldse kunst en literatuur. Ook daar liepen de emoties hoog op, vooral in het theater; daar werden ze ingezet om te tonen dat alles mis liep als de personages zich lieten meeslepen door hartstochten en niet luisterden naar de rede. Het resultaat was een wereld op z'n kop. Zo'n wereld had de goddelijke gunst verspeeld, en moest wel gekweld worden door rampen en tegenspoed. Op het persoonlijke vlak betekende dat een onherroepelijke ondergang. *For never was a story of more woe than this of Juliet and her Romeo.*

Het beroemdste liefdespaar ooit beschouwde men in de zeventiende eeuw dan ook niet als romantische rebellen tegen het ouderlijke gezag, maar als twee domme kinderen die zich lieten leiden door hun hartstochten in plaats van de rede. In dit geval viel die samen met de dynastieke belangen van hun rivaliserende families. Een vroegtijdig tienergraf was het tragische maar onvermijdelijke en welbeschouwd ook welverdiende resultaat van hun ongebreidelde hartstocht.

Passions slaves - het wemelt ervan in Shakespeares drama's: dood en verderf is het resultaat. Niet voor niks roept Hamlet: *Give me that man. That is not passions slave, and I will wear him in my hearts core, ay, in my heart of hearts.*

Tucht baert vrucht

Ook het Nederlandse publiek was bijzonder geïnteresseerd in het conflict tussen verstand en gevoel. In de drama's van Vondel, Hooft en Bredero draaide het

voornamelijk om die strijd. Onze voorouders waren vast niet minder hartstochtelijk dan wij, maar hielden er een ander persoonlijkheidsideaal op na: beheerst, berekenend, koel, onverschillig en vooral: standvastig. Voor vrouwen gold min of meer hetzelfde, maar zij werden geacht van nature hartstochtelijker te zijn en minder met rede begiftigd. Daarom werden zij onder heerschappij van de man gesteld, die beter in staat was zijn hartstochten, en dus ook de hare, te bedwingen. Men probeerde de rationalistische kritiek op de passies ook in het onderwijs in praktijk te brengen. Er verschenen veel traktaten over opvoeding van de jeugd, en natuurlijk liet vader Cats zich niet onbetuigd. *Tucht baert vrucht*, was zijn bondige typering van het wezen van de opvoeding.

Jan Albertsz. Rotius, portret van jongetje met bok, 1652, Rijksmuseum Amsterdam

Men ziet dit opvoedingsideaal terug in vele kinderportretten waar het bedwingen van de hartstochten allegorisch wordt weergegeven, bijvoorbeeld jongetjes die met stok, zweep of breidel een bok dresseren, een symbool voor de gewenste beteugeling van seksualiteit.

In sommige opvoedingsboeken werd aangeraden kinderen af en toe honger te laten lijden, of dorst, ze zelfs slaap te onthouden om ze zo zelfbeheersing bij te brengen.

Passie als cliché

Dit soort opvoedingsmethodes staan ver van ons af. Maar het beschavingsideaal van gelijkmatigheid en harmonie is er nog wel: zelfbeheersing is een plezierige eigenschap; gevoelsuitbarstingen en luidruchtige uitingen van ongenoegen zijn vervelend.

Maar hoe komen we dan aan al die passie in de polder?

In de negentiende eeuw wordt passie alleen in positieve zin in verband met de kunsten gebezigd. Dit geldt ook voor het grootste deel van de twintigste eeuw. Maar sinds de jaren tachtig van die eeuw neemt het gebruik van het woord explosief toe. Passie is een vast onderdeel geworden van het idioom van detacheringsbureaus en HRM-managers; van bedrijven en diensten, een vergaarbak van allerlei bezigheden en een uitgekauwd cliché. Zelfs al beweren neurowetenschappers en psychologen dat gevoel en verstand niet zo ver uit elkaar liggen als we altijd dachten, en dat Descartes ongelijk had met zijn ideaal van de passieloze mens: je wordt doodmoe van al die opgeklopte passie. Een mogelijke verklaring van de hedendaagse passieomanie biedt filosoof Hans Kennepohl in zijn boek *We zijn nog nooit zo romantisch geweest*. Volgens Kennepohl is het romantische denken van de negentiende eeuw doorgesijpeld naar alle geledingen van ons dagelijks bestaan. 'De Romantiek is een kunst en filosofische stroming die rond 1800 begon als reactie op het rationalisme van eerdere eeuwen, de industriële revolutie, en de toenemende emancipatie van de burger.' Essentieel in de Romantiek is de rol van het irrationele, de hartstocht en de drang naar authenticiteit. 'De kunstenaar is een eenzaam genie die voor zijn passie bereid is tot het uiterste te gaan.' Zelfmoord was te verkiezen boven genoeg nemen met een compromis. Goethes Werther was een typische romantische held, net als de

Henry Wallis, *Chatterton*, 1865, Tate Gallery, London

jonge dichter Chatterton die zich van het leven beroofde omdat zijn verzen onvolgende naar waarde werden geschat.

Romantische denkers zoals Jean Jacques Rousseau introduceerden het idee dat elk mens in wezen goed is, en een unieke kern in zich heeft die moet worden bevrijd. Dit staat ook centraal in de hedendaagse spiritualiteit en de *new age* beweging. Je passie volgen is synoniem geworden met het uitleven van je eigen unieke ikje. Elke passiecoach zal verklaren dat passie van binnenuit komt. Misschien is je passie wel hetzelfde als die unieke kern: niet iets wat je *hebt*, maar wat je *bent*. Jij bent je passie! Dus: ga ervoor! Gelukkig zijn er duizenden lifestyle bureautjes op de markt om je daarbij te helpen. Geen zelfmoord maar een *happyologist*. Het bedrijfsleven volgt die trend met verdiepingsworkshops, passie-inventarisatie en bevlogenheidsonderzoeken. Bevlogen medewerkers zijn positief en actief, in plaats van tevreden en passief.

Passiestress

Het is vast waar dat mensen die werken vanuit een passie gelukkiger, enthousiaster en productiever zijn. En het is altijd fijn om iemand te horen vertellen over dat wat hem of haar beweegt. Zo ben ik eens bijna gevallen voor een koekenbakker met zijn passie voor patisserie. Maar intussen ligt er zo'n druk op het woord passie dat mensen juist ongelukkig worden als ze die niet hebben. Is er iets mis met mij? Ben ik niet zoals anderen? Stel je voor, je bent pedicure, maar je hebt geen passie voor voeten! Gelukkig is er een toenemend aantal afvalligen, de zogenaamde

anti-passionalisten. Ik ben er zelf een, al profileer ik mij niet op internet met kreten als: *Screw finding your passion!* En: *Passion sucks.*

Kan je je toch niet onttrekken aan de passie-pressie? Dreig je burn-out te raken van de passiestress? Dan heb ik goede raad: zet er 'com' voor. Com-passie. Niet voor niets tooide de huidige paus zich met de naam Franciscus. Soberheid, liefde voor de natuur, compassie zijn actuele waarden, direct toepasbaar. Dat innige geloof in passie en bevlogenheid doet mij denken aan het positivisme van Candide, de held van Voltaires gelijknamige roman. Na lange omzwervingen werkt hij thuis in zijn tuin. Eindelijk gelukkig. De roman eindigt met de woorden: 'il faut cultiver son jardin.' Relax, heb compassie, zorg goed voor je tuin. Met passie. ●

